
Kerstin Nordlander: Människor kring ett företag. Kön, klass och ekonomiska resurser. Liljeholmens stearinfabrik AB, 1872–1939

Meddelande från Ekonomisk-Historiska institutionen vid Göteborgs universitet, nr 77, Göteborgs Universitet, 2000

Kerstin Nordlander har skrivit en fascinerande avhandling om kvinnors och mäns ojämlika tillgång till ekonomiska resurser och sambanden mellan könsrelationernas utformning och det ekonomiska systemet. Den empiriska utgångspunkten är tagen i det ekonomiska maktspelet kring Liljeholmens Stearinfabrik AB (LSAB), grundad av Lars Johan Hierta 1839. Fabriken, dess grundare och hans familj, de anställda och deras familjer analyseras systematiskt utifrån ett perspektiv som integrerar klass, kön och ekonomiska resurser. Genom den mångfacetterade analysen skapar författaren en insikt i de processer som format och fortfarande befäster den starka könssegregeringen gällande kontroll och inflytande inom den ekonomiska sfären.

”I sprickorna mellan rutinens seghet och de nya marknadskrafterna skapades ett utrymme för förändringar av könsrelationerna. Här fanns också möjligheter för förändringar som gynnade kvinnor” (s 276).

Citatet speglar Kerstin Nordlanders ambition att genom den historiska analysen ge oss vägledning för att förstå samtiden. Industrialismens framsteg och utvecklingen av organiserade intressen för både kapitalet och arbetarklassen skedde i former och banor som övertagits från tidigare produktionsformer. Samtidigt öppnade den ekonomiska omvandling upp för kvinnors möjligheter till utbildning och egen försörjning, men

då i banor som formades av en redan etablerad hierarkisk könsordning.

Kön och klass

Avhandlingens syfte är att studera hur relationen mellan kvinnor och män utformas i växelverkan med samhällets ekonomiska struktur, här avgränsat till makt över och fördelning av ekonomiska resurser. Tidsmässigt behandlar avhandlingen industrialiseringsperioden från 1870 fram till andra världskriget och övergången från ett agrart ekonomiskt system till ett kapitalistiskt marknadsekonomiskt sådant. Utvecklingen av det industrikapitalistiska företaget illustreras genom analysen av makt och ägoförhållanden inom LSAB.

Kön är ett central begrepp i studien. Författaren vill kunna fånga växelverkan mellan de mekanismer som påverkar och förändrar könsrelationerna. Frågan gäller – hur studeras förändring och vilka är kvinnors och mäns roller i omvandlingsprocessen?

I avhandlingen definierar författaren begreppet kön som en social relation som inte kan ses separerad från individen som biologisk varelse. Valet av begreppet kön i stället för genus baseras på tanken att det biologiska och det sociala inte bör skiljas åt. Kroppen kan inte antas vara neutral utan är intimt förbunden med den sociala förståelsen som är kopplad till den. Människan erfar världen genom sin kropp och de handlingar som hon utför är därför bekönade.

Handlingar är märkta av den kropp som utför dem. Centralt i detta resonemang är att handlingar och tankar har betydelse, individen är ett tänkande och handlande subjekt. Könrelationerna är dynamiska och föränderliga.

Författaren menar att det är genom kvinnors och mäns handlingar som makt konstitueras, utövas och förändras. Makt studeras här i form av tillgång till ekonomiska resurser. Avgörande för tillgång till ekonomiska resurser är individens kön och klasstillhörighet, vilken bestäms av individens förhållande till produktionsmedlen. Kerstin Nordlander gör för henne relevanta och pragmatiska definitioner och avgränsningar som kommer till stor nytta i det mycket omfattande empiriska materialet.

Tre teman

Avhandlingen består av tre delar, som speglar olika aspekter av de sociala relationerna kön och klass. I den första delen analyseras kvinnors roll som ägare till kapital och män som utövare av den makt som tillkommer ägandet av produktionsmedel. Den andra delen behandlar de roller som arbetarklassens kvinnor och män fick sig tilldelade i det framväxande industrikapitalistiska systemet. I den tredje delen tar författaren upp klassöverskridande relationer där kön är den gemensamma förenande faktorn

Kvinnors kapital och mäns makt

Avhandlingen börjar sin historieskrivning 1872, det år Lars Johan Hierta dog. Han lämnade efter sig en betydande förmögenhet som ärvdes av hans änka, fyra döttrar och ett barnbarn (pojke), samt två utomäktenskapliga barn (en dotter och en son). Kvinnorna ägde kapital, men hade inte makten att besluta över dess användning

och avkastning. Aktiebolagslagstiftningen vid denna tid stod inte i överensstämmelse med familjelagstiftningen. En konsekvens av aktiebolagslagen var att enbart individer (eller juridiska personer) kunde registreras som ägare. Familjerättsligt var fortfarande ogift kvinna omyndig fram till 1852, då hon kunde bli myndig vid 25 års ålder, efter beslut av domstol. Detta var en reform initierad av Lars Johan Hierta. För den gifta kvinnan reglerades förhållandena genom giftermålsbalken och mannens målsmanskap. Makarna levde i egendomsgemenskap och mannen förvaltade egendomen. Kvinnans främsta uppgift var att genom sin reproduktiva förmåga förmedla egendom mellan generationerna och därför ställdes hon under familjens/släktens kontroll. Mannen var hushållsföreståndare och hade full kontroll över den i familjen ärvda egendomen. Individuellt ägande i aktiebolagslagens tolkning stod inte i överensstämmelse med den patriarkala manliga förvaltningsrätten, ett förhållande som enligt Nordlander inte problematiserats i tidigare forskning.

Kerstin Nordlander lyckas på ett stimulerande sätt binda samman dåtidens ekonomiska och politiska förhållanden med skeendet på det individuella planet inom familjen Hiertas ram. Beskrivningen utgår från den hushållsorienterade ägarstrategin som kan sägas ha präglat huset Hierta fram till mitten av första världskriget. Vid sekelskiftet motsvarade systrarna Hiertas andel av det totala aktiekapitalet 42 procent. Det kvinnliga innehavet var enligt Kerstin Nordlander inte förbundet med något inflytande över företaget. Släktens intressen dominerade över individens, de kvinnliga aktieinnehavarna utestängdes från kontrollen över företaget, vilken innehades av de manliga släktingarna. Utvecklingen mot en mer marknadsorienterad ägarstrategi med individuell

äganderätt förbunden med förfoganderätt sker successivt under början av 1900-talet. Män etablerade relationer till varandra inte genom kvinnor och kontroll av deras egendom, utan via marknaden för finansiellt kapital. Hur agerade då kvinnor som kapitalister?

Systrarna Hiertas huvudsakliga engagemang inriktade sig på de frågor som rörde arbetarnas sociala villkor, pensioner, bostäder, arbetsstuga för barn, sociala insatser för företagets unga och ogifta arbeterskor. De agerade i enlighet med en dubbel strategi. Utåt var de politiska aktiva för kvinnans emancipation, men i den privata sfären upprätthölls fortfarande den traditionella könsrollsrelationen.

Fabriksflickor och familjeförsörjare

Utformning och fördelning av de ekonomiska resurserna avgjordes av LSABs paternalistiska företagsstrategi. I detta begrepp innefattas att företaget betraktades som ett utvidgat hushåll. Företagsledningen tog ansvar för arbetarnas hela liv, både inom och utanför fabriken. Ett annat karaktistikum var den sociala stratifieringen inom företaget. Ett tredje drag var att relationerna mellan företagsägare och arbetare var individuella, subjektiva och inte kontraktbaserade. För det fjärde premierades familjeidealet. Den manlige arbetaren skulle vara familjeförsörjaren och kvinnor och barn hörde familjen till.

Författaren poängterar paternalismens syfte att reproducera det äldre agrara samhällets skillnader mellan kvinnor och män. Detta skedde både genom den hierarkiska stratifieringen och könsarbetsdelningen i fabriken samt genom de sociala arrangemangen som knöt arbetskraften till könsbestämda funktioner i hushållet. Beskrivningen av produktionens organisering visar

hur industrialiseringsperioden vidmakthöll arbetet som könskodat och arbetet organiserades enligt äldre agrar modell. Den kvinnliga arbetarens ställning var inte entydig. Företaget gav henne möjlighet till egen försörjning och frigörelse, vilket var ett hot mot uppfattning om familjen som samhällets grundval. Detta löstes genom den normativa förställningen om "fabriksflickan", arbeterskan som arbetade en kort tid i sin ungdom, innan hon gifte sig och bildade familj. Den gifta kvinnans uppgift var att sköta hem och hushåll, arbeterskan skulle vara ung, ogift och utan hushållsskyldigheter.

Kompromisser och välgörenhet

I den tredje delen behandlas arbetarklassens och borgarklassens ömsesidiga förhållanden, både mellan män och mellan kvinnor över klassgränserna. Rösträtten och förhandlingsbordet är två begrepp som illustrerar männens "klassförräderi" gentemot arbetarklassen kvinnor. I det första fallet, blev rösträtten ett jämlikhetskrav män och män emellan. Arbetarrörelsen anpassade sig till en liberal syn på rösträtten, dvs som en individuell, manlig, medborgerlig rättighet. När det gällde förhandlingsbordet formades det i princip på samma sätt, som ett hierarkiskt strukturerat social rum där män utifrån en gemensam norm avgjorde fördelningen av de ekonomiska resurserna, löner och arbetsvillkor. Kompromisserna män och män emellan kostade kvinnorna rösträtten under ett drygt decennium och tillgång till ekonomiska resurser och jämlika arbetsvillkor under flera generationer.

Den kvinnliga klassöverskridande verksamheten handlade om social verksamhet men också om kontroll och bevarande av den manliga försörjarnormen. Det var de ogifta kvinnans sexualitet och leverne som måste kontrolleras i namn av det goda

hemmet och familjelivet. De unga fabriks-
arbeterskorna levde ofta under miserabla
förhållanden och hade små möjligheter att
bilda egen familj genom giftermål. Den
sociala verksamheten var viktig och bedrevs
inom ramen för olika ideella filantropiska
föreningar. Relationerna mellan kvinnorna
tog sig uttryck av både intimitet som inom
familjesfären och distans eftersom de till-
hörde olika klasser.

Det förflutnas seghet

Går det att förklara dagens ojämlika fördel-
ning av ekonomiska resurser mellan kvinnor
och män utifrån en analys av detta slag? Kan
vi säga något om sambanden mellan köns-
relationernas utformning och det ekono-
miska systemet? Jag skulle vilja säga att vi får
en fin belysning av hur övergången mellan
det agrara bondesamhället och dess könsvisa
arbetsdelning och industrialismens framväxt.
I skiftet mellan dessa två produktionsformer
skedde en förändring av sambandet mellan

hushåll och produktion. Aktiebolagslagstift-
ningen kolliderade med en familjelagstift-
ning som baserades på det äldre samhällets
sociala relationer. Mannens position som
hushållsföreståndare gav honom ett försteg i
omvandlingsprocessen. Kvinnans uppgift i
hushållet i förhållande till kapital var att för-
medla egendom vidare till nästa generation.
Marknaden ersatte successivt arvets betydelse
som egendomsförmedlare, samtidigt som
mannen behöll kontrollen och utvecklade
kunskapen om de nya formerna för företag-
ande och kapitalförmedling.

Vad kan vi lära oss? Sannolikt att den eko-
nomiska lagstiftningen måste vara samstäm-
mig med andra typer av rättsliga regleringar,
att det som kallas "mainstreaming" idag tar
sig in också i de allra innersta skrymslena i
den ekonomiska maktens boningar. Och att
förändringar av den traditionella könsvisa
arbetsdelningen kräver "trogna" och "pålit-
liga" partners som inte förhandlar bort kvin-
nors ekonomiska intressen för att tillgodose
sina egna.

Professor **Lena Gonäs**
Arbetslivsinstitutet